

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

NEGYEDÉVENKÉNT MEGJELENŐ TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

XV. évfolyam

Főszerkesztő
CSANDA GÁBOR

Főmunkatárs
FAZEKAS JÓZSEF

A szerkesztőbizottság elnöke
ÖLLÖS LÁSZLÓ

Szerkesztőbizottság

Biró A. Zoltán, Csanda Gábor, Fazekas József, Fedinec Csilla, Gyurgyík László,
Hunčík Péter, Kiss József, Lampl Zsuzsanna, Lanstyák István, Liszka József,
Mészáros András, Simon Attila, Szarka László, Tóth Károly, Végh László

Tartalom

Tanulmányok

GAUCSÍK ISTVÁN	
Szemponatok és adalékok a szenci szövetkezetek történetének vizsgálatához (1905–1948)	3
GÁBOR PÉTER	
A Csehszlovákiának fizetendő magyar jóvátétel (1945–1949)	37
MOLNÁR FERENC	
A munkácsi püspökség kísérletei egy önálló görög katolikus érsekség felállítására a 19. század közepéig	63
SZAKÁL IMRE	
Az első Csehszlovák Köztársaság telepítéspolitikája revíziójának kísérlete Kárpátalján 1938 és 1944 között	75
TÚRI LÁSZLÓ	
A vereckei honfoglalási emlékmű „mitológiájának” kialakulása és újraértelmezése mélyinterjúk tükrében	87
ANTALICZ ANIKÓ	
Források a 20. század eleji magyarországi nemzetiségi tanítóperek történetéhez	101

Közlemények

TÓTH LÁSZLÓ

Adalék a (cseh)szlovákiai magyar tudományosság megszervezéséhez 129

GÁGYOR JÓZSEF

Egy maréknyi anyanyelvünk aranypénzeiből 135

Műhely

HEGEDŰS NORBERT

A tudomány szolgálatában. Az *Eruditio-Educatio* 7. évfolyamáról 149

Könyvek

Eplényi Kata és Kántor Zoltán (szerk.): Térvesztés és határtalanítás.

A magyar nyelvpolitika 21. századi kihívásai

(Öllös László) 153

Braun László, Csernicskó István és Molnár József: Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján

(Gazdag Vilmos) 154

Vajda Barnabás: Egy szabad hang Kelet-Európában. A Szabad Európa

Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt

(Baka L. Patrik) 157

Bárczi Zsófia (összeáll.): Szerző – szöveg – olvasat. Irodalmi szövegek elemzése és tanítása

(Csanda Gábor) 160

FÓRUM TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEMLE

A szerkesztőség címe: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Park u. 4., 931 01 Somorja. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Kiadja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, Somorja. Felelős kiadó: Tóth Károly igazgató • Nyomdai előkészítés: Kalligram Typography Kft., Érsekújvár • Nyomta: Print Invest Magyarország-H, Zrt., Győr • Megjelent a Szlovák Köztársaság Kormányhivatala támogatásával • Példányszám: 600 • Ára: 3 € • Nyilvántartási szám: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk> • Kéziratokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

FÓRUM SPOLOČENSKOVEDNÁ REVUE

Adresa redakcie: Fórum inštitút pre výskum menšín, Parková 4, 931 01 Šamorín. E-mail: csanda@foruminst.sk
 • Vydavateľ: Fórum inštitút pre výskum menšín, Šamorín. Zodpovedný: Károly Tóth riaditeľ • Tlačiarenská príprava: Kalligram Typography s. r. o., Nové Zámky • Tlač: Print Invest Magyarország-H, Zrt., Győr • S finančným príspevkom ÚV SR • Náklad: 600 • Cena: 3 € • Evidenčné číslo: EV 904/08 • ISSN 1335-4361 • Internet: <http://www.foruminst.sk>

vátországi magyarok nyelvi jogait vizsgálja. A szlovákiai magyarokkal Fiala-Butora János tanulmánya foglalkozik. A szerzők részletes statisztikai adatokat szolgáltatnak, bemutatják az érvényes jogszabályokat, alkalmazásuk módját, a hivatalok valós működését, és gyakran a nyelvi jogok kibővítéséért indított mozgalmakat, kezdeményezéseket. Külön figyelmet érdemelnek azok a javaslatok, amelyek (például Szlovákia esetében) a fennálló jogi helyzetben rejlő lehetőségekre mutatnak rá. Fiala-Butora János szerint a kisebbségi nyelvhasználati törvény negatív elemeinek kritikája mellett nem volna szabad elhanyagolni egyes pozitív rendelkezéseinek végrehajtását. Főként nem volna szabad így viselkednie a magyar vezetésű minisztériumoknak.

A kötet szerkesztői részletes és árnyalt kép kialakítására törekedtek. A kiváló szerzőgárda révén e törekvésük sikerült. Az olvasó összevetheti az egyes országokban uralkodó állapotot, de érdekes összehasonlítani az Európai Unió tagállamait az EU-n kívüliekkel. Számos konkrét, megvalósítható javaslattal találkozunk, ám meghatározó jelentőségű elméleti megállapításokkal is.

A kötetet ajánló Gál Kinga szerint a nyelvi jogok felméréseinek munkája egy soha véget nem érő nemzetpolitikai feladat, éppen ezért állapotfelmérésre újra és újra szükség van. Leszögezhetjük, hogy a kötet valóban pontos képet ad a magyar nyelv jogi helyzetéről a Magyarországgal szomszédos államokban. Ám néhány ponton túlmutat a jelen állapot leírásán. A kötet megfontolásra érdemes javaslatokat is tartalmaz. A nyelvstratégia lényege a cselekvés. A tethhez azonban új, korszerű elképzelésre van szükség. Ebben a Nemzetpolitikai Kutatóintézet kötete sokat segít, e célból is érdemes elolvasnunk.

Öllős László

Braun László, Csemicskó István és Molnár József: Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján. Ungvár, PoliPrint Kft. 2010, 118 p.

Kárpátalján a magyar nyelvet beszélők etnikai szempontból nem képeznek egységes csoportot: a magyar nemzetiségűek mellett jelentős

a magyar anyanyelvű cigány/roma lakosság részaránya is. Róluk, mármint a magyar anyanyelvű cigányokról, azonban igencsak hiányosak az ismereteink. Ezen információhiány megszüntetését tűzte ki céljául Braun László, Csemicskó István és Molnár József. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola szakemberei a kárpátaljai magyar anyanyelvű cigányságot érintő többszintű kutatások eredményeit tárják a kutatók és a kérdés iránt érdeklődő olvasók elé a 2010-ben napvilágot látott *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján* c. monográfiájukban.

A kötet tartalmi szempontból több fejezetre oszlik. A bevezetőben a szerzők hangsúlyozzák, hogy meglehetősen kevés figyelem jut az etnikai jegyei miatt a „látható kisebbség” kategóriájába tartozó és a Kárpát-medence valamennyi államában jelen lévő magyar anyanyelvű cigányokra/romákra.

A továbbiakban az európai és a Kárpát-medencei roma népességről rendelkezésre álló információkba nyerhetünk rövid betekintést. Ebből megtudhatjuk azt is, hogy Kárpát-medence összlakosságán belül a roma népesség részaránya elérheti akár a 9%-ot is, valamint hogy Romániában, Spanyolországban, Bulgáriában, Magyarországon és Törökországban élnek a legnagyobb számban romák (9–11. p.).

A következő fejezetben a romák ukrainai helyzetét mutatják be a szerzők, hangsúlyozva, hogy a cigányság aránya 1959-től folyamatosan növekedett: a 2001-es népszámlálás hivatalos adatai alapján Ukrajna lakosságának 0,1%-a (47 587 fő) vallotta magát cigány nemzetiségűnek. Más források az ukrainai cigányság számát azonban közel 200 ezer fő körülüként határozzák meg. A szerzők felhívják a figyelmet arra is, hogy az ukrainai cigányság nyelvi, néprajzi, szociológiai, foglalkozási és szociológiai szempontból sem tekinthető homogén csoportnak (12–17. p.).

Ezt követően a kárpátaljai cigányság száma és területi elhelyezkedése kerül ismertetésre. E részből megtudhatjuk, hogy az ukrainai romák 29,4%-a (14 004 fő) él Kárpátalján, ami a megye összlakosságának 1,1%-a. A cigányság lélekszámának önbevalláson alapuló pontos meghatározása Kárpát-

alján (akárcsak Magyarországon) elég bizonytalannak tekinthető, hiszen jelentős hányaduk magyar, illetve ukrán nemzetiségűként definiálja önmagát. A 2001-es népszámlálási adatok alapján a kárpátaljai cigányság 51%-a város lakó volt, ugyanakkor arányuk egyetlen járásban vagy megyei alárendeltségű városban sem érte el a 10%-ot. A kárpátaljai cigányság 62,4%-a magyar anyanyelvű, míg a cigány nyelvek valamelyikét csak 20,5% tekinti anyanyelvének. Második nyelvként a legtöbb kárpátaljai roma az ukrán nyelvet használja, de jelentős az orosz és a magyar nyelv elterjedése is, ami a megye soknemzetiségű jellegéből adódik. A cigány nyelvek ismerete a nem cigány anyanyelvűek körében azonban meglehetősen alacsony (17–36. p.).

A cigányság nemi összetétele arányosabb, mint a megye összlakossága körében. Ugyanis amíg 2001-ben a megyében 1000 férfira 1077 nő jutott, addig a cigány romáknál ez az arány 1000 férfire 1047 nő volt. Korfájuk a magas születésszámú népcsoportokra jellemző piramidális alakú (35–37. p.).

A roma lakosság foglalkoztatottsága meglehetősen alacsony. 2001-ben csupán 6,7%-uk volt foglalkoztatva, s közülük is 60,2% a legegyszerűbb foglalkozások körében volt alkalmazva, míg például vezető beosztásban csupán 0,28%-uk dolgozott, ami összefüggésben áll az alacsony iskolázottsági mutatókkal. A városi cigányság körében az 1–9. osztályokba beíratottak aránya a teljes roma népességben belül ugyanis csupán 20,9%, s a falvakban is csak 21,4% (37–41. p.).

A szerzők felhívják a figyelmet arra is, hogy a cigány lakosságra vonatkozó népszámlálási adatok és a valóságos helyzet sok esetben jelentős eltérést mutathat, így saját számításokat is végeztek. Számításaik és a népszámlálási adatok csupán a Szolyvai járás és Beregszász város esetében mutatott jó egyezést (41–43. p.).

A kárpátaljai cigányság túlnyomó többsége a megye nyugati részében (Perecsenyi, Ungvári, Beregszászi járásokban, valamint Beregszász városában) él. A 2001-es népszámlálási adatok alapján összesen 110 olyan kárpátaljai település van, ahol a cigány lakosság száma meghaladja a 10 főt. A legnépe-

sebb cigány közösségek Munkácson (3000 fő) és Ungváron (2000 fő) találhatóak. Ezer főnél nagyobb roma közösség él Beregszászon, Királyházán, Szőlősvégárdón és Poroskón (Perecsenyi járás). A cigány lakosság 48%-a városokban vagy városi típusú településen él. A kárpátaljai cigányság 72%-a olyan településen él, ahol számuk meghaladja a 300 főt. Ugyanakkor az általuk benépesített települések (romatelepek, cigánytáborok) általában a települések határában, a központtól és az intézményektől távol fekszenek, ahová sok esetben még az infrastruktúra sem jut el, ami még inkább hozzájárul az itt élők szegregációjához (43–51. p.).

A továbbiakban a kötet a kárpátaljai cigányság képzési és oktatási helyzetét próbálja meg nagy vonalakban felvázolni. A szerzők leszögezik, hogy a cigányság iskolai oktatása egyben a többségi társadalomba való integrálását is szolgálni hivatott, vagyis hogy a roma lakosság az intézményes szocializációval ellenőrizhető módon itt találkozik először, s valószínűleg utoljára is. A kárpátaljai iskolákban a 2008/2009-es tanévben 6497 cigány gyerek folytatott tanulmányokat, ami több mint az összlétszám 4%-a. Közülük 2872 magyar iskolába vagy osztályba járt. A magyar tannyelvű iskolákban tanuló gyerekek esetében így a roma tanulók részaránya eléri a 17,1%-ot. A 2008-as ukrainai oktatáspolitikai változások és a roma tanulók arányának a növekedése végett egyre több magyar szülő íratja gyermekét államnyelvi iskolába/osztályba. Így számos kárpátaljai magyarlakta településen épp a roma gyerekeknek köszönhetően vagy csak velük nyitottak meg magyar tannyelvű osztályokat. Az elemi osztályok elvégzését követően az iskolába járó cigány tanulók létszáma azonban folyamatosan csökken. Az iskolából való kimaradást sok esetben elősegíti a lányok nagyon korai, 13–14 éves korban történő férjhezmenetele, pontosabban polgárjogi élettársi viszonya, valamint a roma családok idénymunkája az ország belső területein, ahová gyakran a gyerekeiket is magukkal viszik. Így a középiskolai osztályokban a cigány tanulók aránya már csupán 0,76%, vagyis még az ötödük sem jut el az Ukrajnában elvileg kötelező középiskolai végzettség megszerzé-

156 Könyvek

séig. Ennek egyik okaként említik azt, hogy az iskolában sokszor tovább fokozódik a kiközösítettség érzése, valamint hogy a szülők többsége is igen korán kikerült az iskolai oktatás keretei közül. Ezenkívül fontos azt is megemlíteni, hogy a kárpátaljai iskolákban oktató pedagógusok nincsenek megfelelően felkészítve arra, hogy a roma tanulók nyelvi és kulturális sajátosságait figyelembe véve és arra alapozva, érdeklődésükhöz igazítva, számukra is érthető módon közvetítsék a tananyagot. Az ebből fakadó problémák kiküszöbölését szolgálhatnák azok az iskolák is, ahol csak cigány gyerekek tanulnak. A magyar anyanyelvű cigányok oktatását jelenleg két ilyen állami intézmény segíti (a Munkácsi 14. Sz. és a Beregszászi 7. Sz. Általános Iskola). Ugyanakkor egyházi fenntartás mellett több jelentős roma lakossággal rendelkező településen működnek ún. „cigány iskolák”, melyek az állami iskolák mellett kiegészítő osztályok vagy napközis foglalkozások keretében szolgálják a roma tanulók felzárkóztatását. Az ilyen iskolák látogatottsága sokkal nagyobb, mint a heterogén iskoláké, ami részben az iskolák és a lakóhely közelségével magyarázható. A vegyes összetételű iskolákban a roma tanulókat sokszor a problémák forrásaként értékelik. Ezt a szerzők a helyi magyar sajtóban megjelent cikkekből vett idézetekkel igyekeznek még szemléletesebben alátámasztani (51–91 p.).

Az oktatást követően a társadalmi szervezetek és egyházak roma programjai kerülnek bemutatásra. A megyei állami közigazgatás nemzetiségi osztályának adatai alapján 2009-ben a megye területén 19 társadalmi és kulturális, érdekvédelmi szervezet volt bejegyezve, melyek a romák szociális és oktatási felzárkóztatását hivatottak szolgálni. E szervezetek mellett különösen fontos szerepet játszanak a cigányság helyzetének a javításában a különböző egyházak is (elsősorban a református és a római katolikus). Ugyanakkor a régióban is működő nemzetközi segélyszervezetek, a helyi érdekvédelmi szervezetek és az ezek által létrehozott pártok programjában sem szerepel a magyar ajkú romák érdekképviselője (92–93. p.).

Ahogy azt a szerzők is megfogalmazták, „a kárpátaljai magyar közösség még nem ébredt tudatára annak, hogy a vele együtt,

közvetlen szomszédságában élő, magyar anyanyelvű roma közösség jelentős szerepet játszhat a közeljövőben a magyar nyelv és a magyar nyelvű oktatási rendszer fenntartásában, fennmaradásában. Mint ahogyan az is valószínűsíthető, hogy a kárpátaljai magyar szervezetek, intézmények azért sem mutatnak különösebb érdeklődést a magyar nyelvű cigány közösség iránt, mert előítéleteik, illetőleg ez irányú hiányos ismereteik gátolják őket abban, hogy érdemben foglalkozzanak a cigányság problémaival.” (94. p.)

A kötet utolsó fejezetében a szerzők saját és más ukrainai kutatások eredményeire alapozva tesznek kísérletet a cigányokhoz fűződő viszony bemutatására. Elsőként az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia Szociológiai Intézete és a Demokratikus Kezdeményezések Alapítvány által 1994 és 2005 között végzett felmérés kerül bemutatásra, melyből kiderül, hogy a cigányokat Ukrajna lakosai legfeljebb az országba látogató külföldiként képzelik el. A vizsgálatban részt vevő 1800 fő 42,1%-a viszont be sem engedné a cigányokat Ukrajnába. A Kárpátalján (2001 és 2006 között) végzett felmérések is hasonló eredményeket mutatnak. Ezek szerint a megkérdezettek többsége a cigányokkal való együttélés formájaként maximum a velük egy településen belüli együttélést tartja elfogadhatónak, de leginkább a saját lakóhelyén kívül képzelel el őket. Ugyanakkor a szerzők arra is felhívják a figyelmet, hogy a szociológiai kutatások során készített mélyinterjúk esetében ennél sokkal semlegesebb, kevésbé elutasító viszonyra lehetne következtetni. Vagyis az adatközlők még névtelenül sem vállalják fel nyíltan a cigányokkal szembeni ellenséges érzületeiket. Ennek igazolására számos interjúrészlet is közlésre kerül.

Az összegzésben a szerzők hangsúlyozzák: legfőbb céljuk az volt, hogy ráirányítsák a kutatók, politikusok és más szakemberek figyelmét a kárpátaljai magyar anyanyelvű romák problémáira, és a roma–magyar együttélés különböző vetületeire. A fejezetet egy a kötet teljes anyagát felölelő (38 pontból álló) kivonat zárja. A munka értékét növeli a gazdag (84 tételes) irodalomjegyzék is.

Összességében tehát mindenképp azt kell mondanunk, hogy a fentebb bemutatott kötet

egyértelműen hiánypótló munka, mely nagymértékben hozzájárul a kárpátaljai magyar anyanyelvű cigányok helyzetének, problémáinak a megismeréséhez, s remélhetőleg hozzájárul a további kutatások kibontakozásához is, ami idővel magával vonhatja az érintett közösség szociális helyzetének javulását és a más nemzetiségűek általi elfogadtatását.

Gazdag Vilmos

Vajda Barnabás: Egy szabad hang Kelet-Európában. A Szabad Európa Rádió tevékenységéről a hidegháború alatt. Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 2011, 332 p.

„The wind of change / Blows straight into the face of time / Like a stormwind that will ring the freedom bell / For peace of mind / Let your balalaika sing / What my guitar wants to say” (Scorpions: Wind of Change)

Mondják, egy versnek – vagy épp egy dal-szövegnek – nem tesz túl jót, ha konkrét céllal keletkezik. A líra, s annak egyes válfajai már rég kinőtték a „konkrét dologról” vagy „konkrét eseményről” szólás kereteit. Mára a hangulat, a forma, s a nyelvhez fűződő viszony az, ami leginkább sajátja egy versszakokba tördelt szövegnek; ami lírává emeli a textust. A Scorpions együttes fent idézett dalának bár jócskán megvan a maga emócióvilága, keletkezésének körülményei, s az egyes – korántsem rejtett – mozzanatok mégis inkább a célzatos szövegek spektrumába terelnek. Mindez persze nem változtat azon, hogy az emlegetett dal máig a valaha volt legkelendőbb sláger, amit német művész/zenekar alkotott. Bárhogy is, a világ kulturális irányvonala esetenként igen gyümölcsözően reflektál a társadalmi változásokra. Esetünkben épp ez teszi lehetővé, hogy az idézett szövegrész, s főként annak bizonyos szegmensei remek támpontokat kínálnak Vajda Barnabás legújabb opusának megközelítéséhez.

A változás szele mint szókapcsolat, igen flexibilisen kezelhető. Képzelnünk csak el egy földterületet, amelyet egy több méter magas fal vesz körül, aztán vegyük sorra az elemeket: a földet, a tüzet, a vizet és a levegőt. Ha az a fal kellőképp tömör, a föld s vele együtt a

hozzá tartozó flóra és fauna, az érzelmektől fűtött tűz s a tiszta, hullámozó folyók egyaránt távol tarthatók a bezárt világszelettől. Az elzárt terület képes megélni saját földjéből, vízből, s tüzet is képes csíholni magának, nincs azonban az a fal, amelynek sikerülne kizárni a negyedik elemet, mindennek az alapját: a levegőt.

Amikor 1949 decemberében Robert Lang igazgatóvá történő kinevezésével megalakult a Szabad Európa Rádió (SZER), azt mondhatjuk, hogy ez az új médium képletesen épp a megfoghatatlant, kvázi a negyedik elem adta lehetőségeket kihasználva nyitott kapukat abba az elzárt világba, melyet Szovjet Uniónak neveztek. A SZER feladata nem volt más, mint hogy ne engedje, hogy a falak közé zárt emberek – minden lehetséges kommunista propaganda ellenére – elfeledjék, nem normális olyan rendszerben élni, amely leginkább ahhoz a csizmához hasonlít, „amely örökké egy emberi arcon tapos”.

Művével lényegében Vajda Barnabás is ahhoz a történelmi áramlathoz csatlakozik, melynek figyelme a 2000-es évektől hatványozottan irányult ismét a SZER-re, lévén feloldásra kerültek olyan állami, intézményi és magánarchívumok (köztük igen jelentősek a CIA SZER-rel kapcsolatos levéltári anyagai) forrásai, melyek révén a rádió szerepe, intézményi rendszere és kapcsolatai tovább voltak árnyalhatók, kutathatók. A bemutatni kívánt kötet alapjául szolgáló mélyreható kutatómunka a téma iránt érdeklődők számára kétségkívül megkerülhetlenné avanszálja az opust, lévén magyar nyelven elsőként közelíti meg a rádió és – főként, de nem kizárólagosan – Csehszlovákia viszonyát. A kutatásról és a felhasznált irodalomról az alábbiakban még szót ejtünk, előbb azonban a mű néhány blokkját kívánjuk bemutatni.

„Minden dollárral, amivel hozzájárulsz a Szabadság-hadjárához, egy percnyi igazságot támogatsz a Szabad Európa Rádiónál. Küldj egy dollárt most!” (20. p.) – idézi a szerző Richard Cummings *Origins of the Crusade for Freedom Advertising Campaigns of the 1950s* című szövegét kötetének első fejezetében/tanulmányában. A SZER megszervezése fejléccű szövegblokk az ötlet megszületésétől, annak